

Katecheze církve na Moravě v období Rakousko-Uherské monarchie

Marta Hošťálková

Církev v Rakousko-Uherské monarchii se nacházela v obtížné situaci: sotva se stačila obnovit po škodách, jež byly způsobeny josefinismem, vstoupila do nešťastné spolupráce se státem ve formě tzv. austrokatolicismu.

Její zápas se světskou mocí o tvářnost školy, který začal ve druhé polovině 18. století, se mezitím rozhořel naplno. Katecheze, konaná ve školním prostředí, měla podobu náboženské výuky, ve které se vlivem osvícenství kladl důraz na solidní teoretické znalosti pravdy víry a ve které sdílení zkušeností víry v úzké souvislosti s rozmanitými projevy života křesťanského společenství (rodiny, farnosti) bylo zatlačeno do pozadí.

Těsné sepětí světské a církevní moci a proces zeškolnění katecheze měl osudné následky.¹

1. NÁSTIN POSTAVENÍ CÍRKVE V HABSBURSKÉ MONARCHII SE ZŘETELEM K MORAVĚ VE DRUHÉ POLOVINĚ 19. STOLETÍ A NA ZAČÁTKU 20. STOLETÍ²

Po skončení napoleonských válek došlo jednak k upevnění absolutismu (projevujícího se i důslednějším podřízením církevní správy státu), jednak k hnutí národního obrození slovanských národů.³

Revoluce v letech 1848–1849 uvolnila dosavadní služební poměr církve k josefinskému státu a nastolila otázku reformy církve. Olomoucký arcibiskup baron Summerau-Beeckh a brněnský biskup hrabě Schaffgotsch podali roku 1848 rakouské vládě společné memorandum, ve kterém s poukazem na udělenou politickou svobodu občanstva žádali o udělení svobody i pro církev.⁴ Jejich snažení však na-

¹ Srov. A. LÄPPLE, *Kleine Geschichte der Katechese*, München: Kösel, 1981, s. 130–132.

² Dějinný přehled o působení katolické církve ve druhé polovině 19. století na Moravě podává např. J. KADLEC, *Přehled českých církevních dějin*, 2. díl, Praha: Zvon, 1991, s. 193–238; J. PEKAŘ, *Dějiny československé*, Praha: Akropolis, 1991, s. 168–206; B. ZLÁMAL, *Příručka českých církevních dějin*, sv. 9, Olomouc: CMBF, 1972; F. X. KRYŠTUFEK, *Dějiny církve katolické ve státech rakousko-uherských s obzvláštním zřetelem k zemím Koruny české (1848–1898)*, 2. díl, Praha: Cyrilometodějská knihtiskárna a nakladatelství V. Kotrby, 1899.

³ Srov. D. NĚMEC, „Mezinárodní smlouvy mezi Apoštolským stolcem a Polskem, Rakouskem a Československem v období mezi dvěma světovými válkami,“ in M. TRAPL et al., *Politický katolicismus v nástupnických státech Rakousko-Uherské monarchie v letech 1918–1938*, Olomouc: Univerzita Palackého, 2001, s. 48.

⁴ Moravští biskupové žádali: 1. volný styk biskupů se Svatým stolcem, 2. zrušení placeta a povolení poutí a bratrstev, 3. právo biskupů svobodně jmenovat profesory na teologických ústavech, 4. svobodné spolčování, 5. svobodu v disciplinárních záležitostech. Srov. A. NEUMANN, *Příručka českých dějin církevních pro katolické bohoslovce a kněze*, Olomouc: Bosna, kuřácký spolek bohoslovců, 1936, s. 380.

razilo na odpor vídeňských liberálů. Petice z českých a moravských měst a venkova, doručené zemským sněmům, se po stránce náboženské dotýkají zrovnoprávnění nekatolíků s katolíky, zřizování a obsazování far, farního pole, hospodaření s kostelním jměním a nadacemi, rozdělení církevního majetku, kněžských platů, úpravy nebo zrušení štol a církevních poplatků, procesí a poutí, vedení matrik a zrušení církevních desátků.⁵ Když byla 15. března 1848 vyhlášena nová říšská ústava,⁶ zpívalo se v kostelích *Te Deum* na poděkování, že konstituce bylo dosaženo klidnou cestou. V následujících dvou letech byly vydány císařské patenty odstraňující zbytky josefinismu.⁷

V této atmosféře došlo k uzavření konkordátu ze dne 18. srpna 1855. Konkordát potvrdil svobody církve obsažené v patentech z roku 1850.⁸ Řím měl mít znovu možnost navázat narušené spojení s biskupy a také biskupové naopak s Římem. Pastýři diecézí dostali znovu jurisdikci nad klérem, učební plán teologických fakult směl být sestavován jen po dohodě s církví, pro jmenování profesorů byla nutná *missio canonica*.⁹ Katolické církvi byl svěřen dohled nad veškerým nižším a částečně i středním školstvím.¹⁰ Pozice církve se upevnila.

⁵ Srov. ZLÁMAL, *Příručka českých církevních dějin*, sv. 9, s. 17–18.

⁶ Ústava březnová pod vlivem čl. 5, č. 6 frankfurtských základních práv prohlásila, že každá zákonem uznaná církev a náboženská společnost má právo na společný veřejný výkon náboženství, správu svých záležitostí, držení a užívání nadací a fondů, určených pro její kultovní, vyučovací a dobročinné účely; jako každá jiná společnost však je podrobena státním zákonům. Ústava z 25. dubna 1848 zúčtovala s josefinismem a stanovila právo na svobodné vyznání víry a svobodné vykonávání bohoslužby. Srov. J. HRONEK, *Česká škola národní v historickém vývoji a v dnešní podobě*, Praha: Cyrillo-Methodějské knihkupectví, 1932, s. 61–62.

⁷ První patent z 18. dubna 1850 stanovil poměr církve ke státu. Biskupové získali právo volného styku se Sv. stolcem a s věřícími. Stát uznal soudní pravomoc biskupů. Druhý a třetí patent, vydaný 23. a 29. dubna 1850, se zabýval otázkou vztahu církve ke škole. Podle těchto ustanovení žádný kněz nemohl působit jako katecheta nebo profesor teologie bez kanonické mise udělené příslušným biskupem. Srov. NEUMANN, *Příručka českých dějin církevních*, s. 385.

⁸ Konkordát se dělil se na tři části: vlastní text smlouvy, doplňky a tzv. tajné články. Doplňky se vztahovaly na univerzity a jejich vztah k ordinariátům. Tajné články zakazovaly politizovat v klášterech, rušily podmínku olomouckých kanovníků pocházet ze šlechtického stavu a určovaly, v jakých případech se mohou církevní benefícia zadlužit. Státní zásahy do bohoslužeb a do klášterního života byly odstraněny. Konkordát spočíval na tzv. koordinovatelném principu, kterým bylo rozděleno zákonné právo mezi stát a církev. Stát respektoval kanonické právo církve v oblasti vnitřních záležitostí, dovoloval volné nabývání církevního majetku, manželské procesy podléhaly církevní jurisdikci a byly projednávány církevními soudy. Srov. NĚMEC, „Mezinárodní smlouvy,“ s. 49.

⁹ Konkordát v čl. 6 nařizoval: „Nikdo nebude přednášet svaté bohosloví, katechesi nebo nauku náboženskou na kterémkoli veřejném nebo neveřejném ústavu, neobdržel-li k tomu od biskupa příslušného církevního okrsku posláni a zmocnění, kteréžto může biskup, uzná-li to za vhodné, odvolati.“ Viz HRONEK, *Česká škola národní*, s. 63.

¹⁰ Srov. NĚMEC, „Mezinárodní smlouvy,“ s. 49: „Veškeré vyučování katolické mládeže bude ve všech jak veřejných, tak neveřejných školách přiměřeno učení katolického náboženství. Biskupové však budou mocí svého vlastního úřadu pastýřského řídit náboženskou výchovu mládeže ve všech veřejných i neveřejných učilištích a pečlivě nad tím dozírat, aby při žádném učebním předmětu nevyskytlo se nic, co by bylo na závalu katolické víře a čistotě mravů“ (čl. 5).

„Všichni učitelé obecných škol, pro katolíky určených, budou podléhati církevnímu doзору. Jeho Veličenstvo bude jmenovati školní inspektory diecése z mužů, navržených biskupem. V případě, že není dostatečně postaráno ve jmenovaných školách o vyučování náboženství, může biskup ustanoviti duchovního, aby přednášel žákům katechismus. Víra a mravnost toho, kdo má býti ustanoven učitelem, musí býti bez poskvrny. Kdo sejde s pravé cesty, bude svého místa zbaven“ (čl. 8). Viz HRONEK, *Česká škola národní*, s. 62–63.

Konkordát, který byl liberály neustále kritizován, byl narušen Únorovou ústavou z roku 1860 a Prosincovou ústavou z roku 1867.¹¹ Dále tzv. protestantský patent, který byl roku 1861 prosazen v Předlitavsku, zrovnoprávnil evangelické církve (dosud tolerované) s katolickou církví. Květnovými zákony z roku 1868 byla oblast manželská opět vyňata z pravomoci církve, byly upraveny interkonfesijní poměry (zejména otázka náboženské příslušnosti dětí ze smíšených manželství a otázky přestupu z jedné konfese do druhé)¹² a byla zrušena závislost školství na církvi.

Vyhlášení dogmatu o papežské neomylnosti na Prvním vatikánském koncilu v roce 1870 se stalo záminkou pro zrušení konkordátu. Císař František Josef I. ho vypověděl vlastnoručně psaným dopisem 30. července 1870, v němž deklaroval, že definicí neomylnosti došlo ke změně ve druhém subjektu smlouvy a rakouská smluvní strana se pro změnu osoby druhého smluvního partnera necítí být konkordátem vázána.¹³ K jeho formálnímu zrušení došlo roku 1874.

Tzv. Interkonfesní zákon z roku 1870 umožnil vystoupení z církve a volbu být bez vyznání. To vyžadovalo jisté administrativní zásahy do vedení matrik, které byly vedeny farními úřady, a vydání předpisů o manželském právu osob bez vyznání.

(Druhé) květnové zákony z roku 1874 regulovaly napjatý vztah mezi státem a církví. Znamenaly sepětí trůnu a oltáře: státní moc měla velký vliv na jmenování a odvolávání biskupů, dosazovala své zmocněnce na biskupské ordinariáty a jejich prostřednictvím pak zasahovala do řízení diecézí, vykonávala dohled nad správou církevního majetku.¹⁴ Téměř všichni císařem jmenovaní biskupové pocházeli z rakouských šlechtických rodin, proto vůči trůnu zaujíмали servilní pozici. Uspořádání vztahů mezi státem a církví zůstalo bez zásadních změn zachováno až do konce existence habsburské monarchie, do roku 1918.

¹¹ Základní zákon č. 142 o všeobecných právech státních občanů, vydaný 21. prosince 1867, obsahuje ústavní práva neslučitelná s ustanoveními konkordátu. Tak čl. 14 deklaruje: „Každému je zaručena úplná svoboda víry a svědomí. Užívání občanských a politických práv je nezávislé od náboženského vyznání, avšak náboženským vyznáním nesmí státní občanské povinnosti utrpět žádné újmy. Nikdo nemůže býti nucen k nějakému církevnímu úkonu nebo k účasti na nějaké církevní slavnosti, pokud nepodléhá k tomu podle zákona oprávněné moci někoho jiného.“

Článek 15: „Každá zákonně uznaná církev a náboženská společnost má právo na společný veřejný výkon náboženství, řídí a spravuje svoje vnitřní záležitosti samostatně, zůstává v užívání, v držbě svých pro kultus, vyučování a dobročinné účely určených ústavů, nadací a fondů, je však, jako každá společnost, podřízena všeobecným státním zákonům.“

Článek 17: „Věda a učení je svobodné. Zakládání vyučování a vyučovací ústavy je oprávněn každý státní občan, který prokázal k tomu zákonitým způsobem svoji způsobilost. Domácí vyučování nepodléhá žádnému takovému omezení. O vyučování náboženství na školách mají se starati příslušné církve nebo náboženské společnosti. Státu přísluší nad veškerým vyučováním a výchovou nejvyšší řízení a dozor.“ Srov. HRONEK, *Česká škola národní*, s. 65–66.

¹² Porážkou Pruskem v roce 1866 se Rakousko dostalo do vlivu Německa, ve kterém zuřil kulturní boj proti římskokatolické církvi, a důsledkem toho bylo vyhlášení těchto zákonů, které konkordát porušovaly. Srov. P. MRAČEK, *Stručná příručka církevních dějin*, Olomouc: Matice cyrilometodějská, 1996, s. 124–125.

¹³ Srov. NĚMEC, „Mezinárodní smlouvy,“ s. 49.

¹⁴ Srov. tamtéž, s. 50–51.

Touha Maďarů po autonomii v rámci monarchie povzbudila také Čechy. Po uznání rozdělení říše v roce 1867 mezi Rakousko a Uhersko se zostřil také boj jednotlivých národů za národní práva.¹⁵

Národní obrození na Moravě mělo ve srovnání s Čechami zpočátku jiný ráz. V moravských farnostech se josefínské reformy uplatnily s menší razancí z těchto důvodů: Venkova se názory vídeňských myslitelů nedotkly proto, že josefinismus byl jednak věcí vzdělavců, jednak byl šířen především německým jazykem, jemuž prostý lid nerozuměl. Moravané tak zachovávali dále a nerušeně tradice a zvyklosti tereziánského baroka.¹⁶ Další faktory jako blízkost Vídně, odpor měšťanstva, poněmčeného mnohem více než v Čechách, přispěly k tomu, že proces národního obrození se začal na Moravě rozvíjet později, až od 30. let 19. století. Zasluhu na jeho rozvoji měli vlastenečtí kněží, původem Češi: Matěj Josef Sychra, Dominik Kynský, Filip Neděle. Zřizovali čtenářské jednoty, zpěvácké spolky, pořádali zábavy a besedy, řídili přednášky a divadlo. Přispěním štědrých dárců vznikla seminární knihovna v Olomouci a Brně, konaly se slovanské akademie.¹⁷

Rajhradský benediktin Řehoř Volný byl přesvědčen, že zemi může povznést jen velká dějinná myšlenka. Ve svých historických pracích zdůrazňoval dějiny Velkomoravské říše a sv. Cyrila a Metoděje považoval za osvoboditele od „cizáků“ Němců.¹⁸ Nábožensky a národně obrodné hnutí na Moravě ovládla cyrilometodějská idea. Jeho myšlenkovým představitelem se stal kněz František Sušil (1804–1868). Hnutí má kořeny v romantismu, jeho zásady však pojímá v náboženském smyslu. Odtud čerpá lásku k přírodě a úctu k lidové kultuře, obdiv pro prvotní křesťanskou cyrilometodějskou dobu, jež se kněžím jeví jako věk neporušené selské lidovosti. Typickým znakem hnutí je láska k církvi a vlasti. Inspiračními zdroji se staly Svatý Hostýn a Velehrad. Obsahem cyrilometodějského programu sušilovců bylo pak „selství a venkovanství, posvěcované církvi, které svými vynikajícími vlastnostmi, jako je zbožnost, poctivost, pracovitost, skromnost, rozvážnost a zpěvnost, obrodí církve a národ.“¹⁹ V těchto vlastnostech viděl Sušil odkaz slovanských apoštolů, jejich „dědictví“. V tomto duchu pak působil v brněnském kněžském semináři od r. 1837 jako vychovatel první generace cyrilometodějských kněží.

Moravská cyrilometodějská myšlenka se stala vyvažujícím a zklidňujícím prvkem mezi různými reformními a revolučními snahami. Poskytovala kněžím nejen plnou možnost zúčastnit se národně buditelské práce, ale získala jim i ochranu biskupů, kteří ji přijali a podporovali.²⁰

19. století bylo ve znamení velikých hospodářských a společenských změn. Na počátku a v první polovině 19. století odcházejí sedláci, osvobození z nevolnictví a posléze z roboty, do měst za prací. V průběhu převratného hospodářského vývoje byli přistěhovavší se dělníci a zaměstnanci vystaveni sociálnímu a mnohdy i náboženskému a mravnímu vykořenění z domácí půdy.²¹ V novém prostředí narazili na neznámé národnostní, sociální a náboženské protiklady. Zostřovaly se již dříve

¹⁵ Srov. P. BĚLINA – K. RAK, *Dějiny země Koruny české*, sv. 2, Praha: Paseka, 1992, s. 110.

¹⁶ Srov. ZLÁMAL, *Příručka českých církevních dějin*, sv. 9, s. 8–9.

¹⁷ Srov. J. HRONEK, *Kněz v českém národním obrození*, Praha: Československá akciová tiskárna, 1924, s. 39.

¹⁸ Srov. HRONEK, *Kněz v českém národním obrození*, s. 39–40.

¹⁹ ZLÁMAL, *Příručka českých církevních dějin*, sv. 9, s. 15–16.

²⁰ Srov. tamtéž, s. 16.

existující sociální a hospodářské rozdíly, které byly spojeny s nedostatečnou ubytovací kapacitou, s materiální, ale především duševní nouzí. Liberalismus, a zvláště od 80. let 19. století radikálně nacionální a od 90. let buržoazně socialistické vlivy, rozdělily větší část obyvatelstva, a tím podryly i dříve hluboce zakořeněnou religiozitu a důvěru v církev.²²

Mezi českými vzdělanci, především mladými duchovními, se kolem roku 1900 začalo rozvíjet hnutí Katolická moderna.²³ Jejím hlavními představiteli byli: Xaver Dvořák, Sigismund Bouška, Jindřich Šimon Baar a Karel Dostál-Lutinov.²⁴ Katolická moderna se snažila uvést v život své reformní požadavky vyhlášené roku 1906 v Přerově, které jsou podobné těm, se kterými vystoupil v roce 1848 František Náhlavský.²⁵ Mnozí kněží pocítovali snahy českých reformistů jako znehodnocení křesťanských ideálů a narušování církevního pořádku. Vnitřní disharmonie hnutí a srážky s církevní hierarchií vedly k rozpadu Katolické moderny a k zastavení jejího periodika *Nový život* papežem Piem X. v roce 1906.²⁶

V duchu moderního liberalismu, individualismu a romantismu se náboženství stává soukromou a niternou záležitostí, nezávislou na politických názorech a občanských postojích. Sekularizace je v plném proudu.²⁷

2. KATECHEZE CÍRKVE NA MORAVĚ VE 2. POLOVINĚ 19. STOLETÍ A NA ZAČÁTKU 20. STOLETÍ

Na politické a sociálně-kulturní změny, které nastaly, reagovalo duchovenstvo zaváděním nových prostředků za účelem povznesení a povzbuzení duchovního života věřících. Na poutních místech se často stavěly pod širým nebem kaple pro zastavení křížové cesty, aby bylo možno živěji znázornit utrpení Vykupitele. Pobožnosti křížové cesty se velmi rychle rozšířily, takže v první třetině 19. století nebyl skoro žádný kostel bez křížové cesty. Na polních cestách připomínala Boží muka svými obrazy bolestné Matky Páně neštěstí, která se zde udála, a zvala k modlitbě. Také se rozšířily vánoční jesličky, které měl nejenom každý kostel, ale byly vystavovány v rodinách, přinejmenším vystřižené z papíru,²⁸ barevné tištěné obrazy Srdce Ježíšova a Srdce Mariina, zavěšené v domácnostech na zdi na čestném místě vedle kříže. Jako názornou pomůcku při katechezi používali kate-

²¹ Mezi významné faktory, které mají na tento pohyb vliv, patří: nepřírozeně dlouhá pracovní doba, přetrhání styků s dosavadním venkovským prostředím, které působilo jako mravní podpora a záze-
mí a které udržovalo křesťanskou tradici. Srov. KADLEC, *Přehled českých církevních dějin*, 2. díl, s. 216–
220; více: *Sociální encyklika (1891–1991)*, Praha: Zvon, 1996, zvláště s. 21–56.

²² Srov. KADLEC, *Přehled českých církevních dějin*, 2. díl, s. 218–219; C. NOVÁKOVÁ, *Dějiny katecheze a kateche-
tiky v Čechách a na Moravě*, sv. 1, Praha: Českomoravská provincie Římské unie sv. Voršily, 1995, s. 27.

²³ Více informací o tomto hnutí poskytuje: P. MAREK, *Český katolicismus*, Rosice u Brna: Gloria, 2003,
s. 279–484; P. MAREK, *Apologetové nebo kacíři?*, Rosice u Brna: Gloria, 1999.

²⁴ Více o této osobě viz P. MAREK – L. SOLDÁN, *Karel Dostál-Lutinov bez mýtů, předsudků a iluzí*, Třebíč: Arca
JiMfa, 1998.

²⁵ Jsou to: zavedení českého jazyka do liturgie, dobrovolnění celibátu, zlepšení sociálních podmínek
kněží a jejich vzdělání.

²⁶ Srov. KADLEC, *Přehled českých církevních dějin*, 2. díl, s. 231.

²⁷ Srov. V. ŠILER, *České církevní dějiny*, 2. díl, Ostrava: ITEM, Pedagogické nakladatelství, 1992, s. 10.

²⁸ Srov. V. MEDEK, *Cesta české a moravské církve staletími*, Praha: Ústřední církevní nakladatelství (ČKCH),
1982, s. 229.

cheti a faráři malé obrázky s náboženskou tematikou, kterými rádi obdarovávali děti, buď za odměnu, nebo jen pro radost. Tento zvyk se zachoval ještě hluboko do 20. století.²⁹

Značnou oblibu si získaly také májové pobožnosti, pobožnost k Srdci Páně a modlitba růžence. Začaly se opět pořádat lidové misie, svůj význam měla i křesťanská cvičení, která spočívala ve výkladu katechismu a konala se převážně v době postní, a to na venkově ve farních kostelech. Ke konci 19. století se začíná, přičiněním A. C. Stojana, s uzavřenými exerciciemi pro inteligenci. Do začátku 1. světové války se uskutečnilo sedm celonárodních katolických sjezdů. Zabývaly se problémy a otázkami své doby, a to hlavně v náboženské, kulturní a sociální oblasti.³⁰

Kněží horlivě organizovali spolkový život. Roku 1849 v Brně založil Matěj Procházka Katolickou jednotu, která se věnovala vzdělávací činnosti a později se stala i základnou katolických politických aktivit. Po několika letech měla asi sto odboček po celé Moravě i v Čechách. Podle vzoru Adolfa Kolpinga byly i u nás zakládány spolky katolických tovaryšů, které kromě sociální pomoci usilovaly též o mravní a náboženské povznesení svých příslušníků. Během druhé poloviny 19. století vzniklo velké množství katolických spolků (mládeže, žen, studentstva...), diferencovaných podle věku, pohlaví a společenského postavení svých členů.³¹

První pedagogický časopis na Moravě, vycházející v češtině, začal pod názvem *Pěstoun Moravský* vydávat r. 1862 bývalý piarista Antonín Konstantin Viták. Jeho součástí byla i katechetická příloha „Pokladnice“.³²

Na přelomu 19. a 20. století přednášel na Teologické fakultě v Olomouci katechetiku docent František Pinkava. Přednášky se konaly v němčině, a to tři hodiny týdně, cvičení pak probíhalo jednu hodinu ve cvičné škole. V roce 1897 vydal Pinkava *Katechetische Skizzen*, detailní metodiku katolického vyučování náboženství. V jeho pojetí stojí katecheze na třech základních principech: 1. Vyučování a výchova tvoří nerozdělitelnou jednotu. 2. Vyučování náboženství vychází z katechismu, biblických dějin a liturgie. 3. Vyžaduje aktivní zapojení a spolupráci dětí během výuky. Cíl katecheze spatřuje v nábožensko-mravní proměně žáka.³³

Nábožensko-reformní hnutí, vzniklé v Rakousku na počátku 20. století, našlo ohlas mezi našimi katechety. Jeho podstatou byl odklon od deduktivní metody katecheze a od analýzy textu a uplatnění syntetické (psychologické) metody (J. Stieglitz, A. Weber). Psychologická metoda se pak rozvíjela na základě principu činné školy, která vyžadovala aktivitu žáků (H. Schüsler). V centru katecheze nižších ročníků obdržely pevnou pozici biblické dějiny, z kterých byly vyvozovány věroučné pravdy. Katechismová poučka už nebyla východiskem, ale závěrem vzdělávacího procesu. Katechismus je nadále školní knihou pro děti a mládež, avšak uspořádání látky mělo odpovídat stupňům psychického vývoje žáků.³⁴ V tomto duchu a podle návrhů skupiny ostravských katechetů sestavil Antonín Zamazal *Stručný katechis-*

²⁹ Srov. F. KOŠÁK, *Dějiny české katechetiky*, 1. díl, Olomouc: Matice cyrilometodějská, 1922, s. 185.

³⁰ Srov. KADLEC, *Přehled českých církevních dějin*, 2. díl, s. 225–226; ZLÁMAL, *Příručka českých církevních dějin*, sv. 10, část 1, s. 161–163.

³¹ Srov. KADLEC, *Přehled českých církevních dějin*, 2. díl, s. 226.

³² ZLÁMAL, *Příručka českých církevních dějin*, sv. 9, s. 7.

³³ Srov. NOVÁKOVÁ, *Dějiny katecheze a katechetiky v Čechách a na Moravě*, sv. 1, s. 120.

³⁴ Srov. J. HRONEK, *Katechetika*, Praha: Bohuslav Rupp, 1946, s. 42.

mus, sloužící jako příručka pro katechety. Pro nižší stupeň obecné školy vydali katecheti František Bláha, František Jedlička a Jan Volf roku 1916 *Učebnici katolického náboženství*.³⁵

Dekrety *Sacra Tridentina Synodus* (1905) a *Quam singulari* (1910)³⁶ podnítily vznik tzv. eucharistické metody v katechezi. V našich zemích ji pak ve 20. a 30. letech 20. století propagovali K. Jeřábek, V. Kubíček a zvláště F. Tomášek, který je autorem práce *Eucharistická metoda náboženského vyučování*.³⁷

2.1 Rodinná katecheze

Od konce 18. století v souvislosti se všeobecnou povinnou školní docházkou ztratila rodina vedoucí úlohu při katechezi dětí. Přesto zůstala zvláště na venkově nadále důležitým faktorem při křesťanské výchově. Společná modlitba, účast rodiny na bohoslužbách, život podle Desatera vytvářely sice jednoduchý, ale solidní základ pro duchovní život. Takovéto prostředí vytvářelo dobré podhoubí pro četná kněžská povolání.³⁸

2.2 Vyučování náboženství v obecné a na měšťanské škole

Pod vlivem osvícenství se projevovala snaha předložit logickým a uspořádaným způsobem celou církevní nauku.³⁹ Na rostoucí sekularizaci reagovala církev ve výuce zesílenými apologetickými tendencemi. Páteří obsahu katecheze byl katechismus.

Josef Mráček nazývá 19. století „renesancí katechismu“.⁴⁰ Katechismus, který byl již od doby po Tridentském sněmu základem náboženského vzdělávání, se stal i pro katechety výchozím bodem výuky náboženství a současně i jejich směrnicí. Pravdy víry měly být mládeži nejen pozitivně předkládány, nýbrž měly být upevněny důkazy, aby tím hlouběji zakotvily v duši. K tomu nabízely pomůcky scholastická filosofie a teologie. Hlavním úkolem katecheze bylo zprostředkovat jasné představy a pojmy. Katecheta analyticky vykládal text katechismu. Na konci kapitoly se žáci uvedené poučky naučili nazpaměť. Argumentace, způsob mluvy a pojmy odpovídaly vědním oborům dogmatiky a morálky.⁴¹

³⁵ Srov. HRONEK, *Katechetika*, s. 42–43; KOŠÁK, *Dějiny české katechetiky*, 1. díl, s. 315; F. BLÁHA – F. JEDLIČKA – J. VOLF, *Učebnice katolického náboženství*, Moravská Ostrava: Julius Kuttl, 1916.

³⁶ S. CONGREGATIO DE SACRAMENTIS, *Quam singulari: Decretum de aetate admittendorum ad primam communionem eucharisticam*, AAS 2 (1910): 577–583.

³⁷ Srov. F. TOMÁŠEK, *Eucharistická metoda náboženského vyučování*, Olomouc: Lidové knihkupectví a nakladatelství, 1937.

³⁸ Srov. NOVÁKOVÁ, *Dějiny katecheze a katechetiky v Čechách a na Moravě*, sv. 1, s. 27; J. HRONEK, *Vyučování náboženství na národních školách*, Praha: Vyšehrad, 1935, s. 49–50.

³⁹ Podrobněji k vlivu osvícenství na církevní katechezi viz J. RABAS, *Katechetisches Erbe der Aufklärungszeit*, Freiburg: Herder, 1963.

⁴⁰ Srov. J. HRONEK, *Z dějin katechismu*, Praha: Kropáč a Kucharský, 1939, s. 31.

⁴¹ Srov. HRONEK, *Katechetika*, s. 39; LÄPPLE, *Kleine Geschichte der Katechese*, s. 160.

Písmo svaté hrálo sekundární úlohu: biblické citace sloužily jako podpora a odůvodnění věroučných a mravoučných tezí katechismu. K tomuto cíli směřovalo i probírání biblických příběhů.

V 19. století se do obsahu výuky náboženství začlenily církevní dějiny s výrazným zaměřením na život svatých. Světci byli prezentováni jako životní vzory. Při jejich výběru se bral ohled na ty, kteří byli v místě školy zvláště uctíváni, potom na patrona farního kostela, diecézní a zemské patrony (na Moravě na sv. Cyrila a Metoděje, v olomoucké arcidiecézi na sv. Václava, Vojtěcha, Víta, Prokopa, Jana Nepomuckého, sv. Ludmilu a blah. Jana Sarkandra), křestní patrony a na ty, kteří byli jmenováni v katechismu.⁴²

V pojetí obrazu Boha, předkládaného katechezí, stál na prvním místě strach. Je-li Bůh spravedlivý soudce, může se člověk spolehnout na jeho spravedlivý rozsudek, ale měl by být také naplněn strachem před trestem pekla. Dále se kladl důraz na Boží všemohoucnost: Bůh je všemocný, to znamená, že může všechno. Proto Ježíš své božství dokazuje především zázraky nad zákony přírody.⁴³

Školní mládež byla korporativně voděna do kostela. V neděli bývala pro ni slavena zvláštní mše svatá, nazývaná „školní“. Mimo ni měla povinnou návštěvu mši sv. i během týdne. Katecheta nebo určení starší žáci vykonávali dozor nad mladšími dětmi a jejich případné nevhodné chování, které by narušovalo důstojný průběh slavení, napomínáním a nezřídka i tělesným trestem usměrňovali. Dvakrát až třikrát do roka se žáci společně připravovali k přijetí svátosti smíření a eucharistie. Příprava k svátosti smíření spočívala v důkladném až detailním zkoumání svědomí a vzbuzení dokonalé lítosti. Ve zpovědi se vyžadovalo úplné vyznání hříchů co do druhu, počtu a udání okolností.⁴⁴

V roce 1819 vydala rakouská vláda nařízení za účelem zkvalitnění vzdělávání lidu. Odstavec týkající se náboženství měl zhruba následující znění: Ve 3. třídě obecné školy se má ve výuce náboženství probírat biblická dějeprava Starého a Nového zákona a nedělní evangelium. Vyučování má být uspořádáno tak, aby žáci dobře porozuměli učivu, naučili se nazpaměť katechismové poučky (hlavní věroučné pravdy a mravní ponaučení) a v životě je uměli správně aplikovat. Náboženství a biblické dějepravě s výkladem evangelia se vyučuje 3 hodiny týdně. K nim se připojí 2 hodiny opakování, ze kterých první se věnuje náboženství samému a druhá biblické dějepravě. V těchto opakovacích hodinách se učí žáci katechismus nazpaměť. Na hlavních školách bylo náboženství v 1. třídě (po odděleních) čtyři až sedm hodin týdně, ve 2. třídě čtyři hodiny, ve 3. třídě pět hodin a ve 4. třídě dvě hodiny. Tímto způsobem se vyučovalo až do roku 1869.⁴⁵

14. května 1869 byl vydán nový Říšský školní zákon o veřejných školách obecných, kterým byla potvrzena povinná školní docházka pro děti od 6 do 14 let. Tento školský zákon zůstal v Čechách a na Moravě podkladem pro všechny další zákony až do roku 1948, kdy vydali komunisté Školský zákon o jednotné státní školské soustavě. Stát řídil a prováděl dozor nad vyučováním a výchovou. Na základních a středních školách bylo náboženství povinným předmětem a za jeho výuku

⁴² Srov. V. KUBÍČEK, *Katechetika*, 3. vyd., Olomouc: Matice cyrilometodějská, 1946, s. 189.

⁴³ Srov. LÄPPLE, *Kleine Geschichte der Katechese*, 85.

⁴⁴ Srov. NOVÁKOVÁ, *Dějiny katecheze a katechetiky v Čechách a na Moravě*, sv. 1, s. 52–53.

⁴⁵ Srov. KOŠÁK, *Dějiny české katechetiky*, 1. díl, s. 172–175.

zodpovídala církev. Na vysvědčení bylo uváděno na prvním místě. Byly povoleny církevní a jiné soukromé školy.⁴⁶

Zákon z 20. června 1872, resp. 16. února 1874 upravoval organizaci výuky náboženství.⁴⁷ V novele Říšského zákona o školách obecných z 2. května 1883 získala církev další práva.⁴⁸

Podle Říšského zákona o národních školách z roku 1869 je rozdělení katechetického učiva na jednotlivé ročníky záležitostí církevních úřadů. Starost o učební osnovy, tedy o to, v jakém pořadí bude katechetické učivo předkládáno, převzaly v 70. letech 19. století biskupské úřady. Soudilo se, že všechno učivo tvoří jednotu a musí být probráno na každém stupni a v každém ročníku, ovšem v rozsahu odpovídajícím rostoucí chápavosti žáka. Tento způsob probírání látky, nazývaný princip koncentrických kruhů, přetrval až do 20. století.⁴⁹

V olomoucké arcidiecézi zveřejnila konzistoř roku 1885 tzv. normativní učební osnovy.⁵⁰ Podle nich v 1., 2. a 3. třídě se látka probírala podle učebnice *Malá biblická dějeprava* od J. Schustera⁵¹ a *Malého katechismu* od P. Canisia.⁵² V 1. třídě se začínalo tématy: stvoření, příslib Vykupitele a následoval Nový zákon. Ve 2. třídě se pak pozornost zaměřila na příběhy patriarchů Starého zákona. Ve 3. ročníku se doplnilo učivo přednesené a naučené ve 2. roce a zaokrouhlily se dějiny židovského národa, života a působení Ježíše Krista a jeho apoštolů. Ve 4. třídě nahradil *Malý katechismus Velký* a za příznivých místních podmínek bylo učivo rozšířeno o epištoly a evangelia církevního roku. Důraz se kladl na učivo dekalogu a učivo o svá-

⁴⁶ Srov. HRONEK, *Česká škola národní*, s. 81–82; HRONEK, *Reforma národní školy československé*, s. 20; HRONEK, *Vyučování náboženství na národních školách*, s. 146 a 155.

⁴⁷ Výuka náboženství je bezplatná. Pokud se ale vyučuje náboženství na škole s více než třemi třídami nebo na měšťance, má učitel náboženství nárok na mzdu. Vyučování náboženství začíná a končí modlitbou. Od 3. třídy se školní mládež účastní bez výjimky o nedělích a svátcích mše svaté. A také ve všední dny v týdnu mimo zimní období a když je špatné počasí. Ke svaté zpovědi a přijímání budou děti přistupovat na začátku školního roku, o Velikonocích a před prázdninami. Žáci se mají zúčastnit procesí na Boží Tělo. Na den sv. Marka a v prosebných dnech mají volno, jdou společně ke svátostem a v procesí. Srov. HRONEK, *Česká škola národní*, s. 72.

⁴⁸ Např.: Učitelé musí být přítomni v kostele během nácviu na bohoslužby, na učitelských ústavech musí být ve studijním plánu více hodin náboženství. Dále církev žádala, ale neúspěšně, o stanovení vlivu při vyučování na národních školách. Tento zákon se stal základem všech právních ustanovení o národním školství v Rakousku až do roku 1918. V pozdějších letech byl několikrát zákony, vydanými zemskými sněmy, upravován. Srov. HRONEK, *Česká škola národní*, s. 72.

⁴⁹ Srov. KOŠÁK, *Dějiny české katechetiky*, 1. díl, s. 339–343; NOVÁKOVÁ, *Dějiny katecheze a katechetiky v Čechách a na Moravě*, sv. 1, s. 78.

⁵⁰ Srov. KOŠÁK, *Dějiny české katechetiky*, 1. díl, s. 359.

⁵¹ V roce 1863 vyšla *Biblische Geschichte des Alten und Neuen Testaments für Volksschulen* od dr. J. Schustera. Do češtiny ji přeložil František Srdínko. Kniha měla 112 obrazů a jednu mapu. Obsahovala svaté dějiny v chronologickém pořadí bez jakékoliv aplikace na čtenáře. Friedrich Justus Knecht přepracoval a vydal tuto práci pod titulem *Malá biblická dějeprava* se 47 obrazy. V roce 1894 byla přeložena do češtiny. Srov. NOVÁKOVÁ, *Dějiny katecheze a katechetiky v Čechách a na Moravě*, sv. 1, s. 100.

⁵² Buď sám Ignác z Loyoly nebo teologické kolegium společnosti Ježíšovy se v roce 1554 rozhodlo bránit se proti protestantismu kázáními a zvláště vydáváním malých knížek, které měly obsahovat krátké shrnutí celé teologie. Tímto úkolem byl pověřen Petr Canisius. Tzv. *Velký katechismus*, uveřejněný v roce 1555 ve Vídni v latině pod titulem *Summa doctrinae christianae*, obsahoval 213 otázek a velmi vyčerpávajících odpovědí. *Catechismus minimus* z roku 1556 je myšlen pro vyučování náboženství dětí. *Parvus Catechismus catholicus* z roku 1559 koncipoval pro poučení středoškoláků. *Katechismus* byl přeložen do 15 jazyků a dosáhl 400 vydání. Až do 19. století byl nejpoužívanějším katechismem v Čechách a na Moravě. Srov. KOŠÁK, *Dějiny české katechetiky*, 1. díl, s. 57–64, 282 a 353.

tostech. V 5. a 6. ročníku se používaly tytéž knihy jako ve 4. třídě. Naučená látka se stále opakovala. Dekalog i učivo o svátostech se prohloubilo a přidalo se učení o modlitbě. V 7. a 8. třídě se kromě epistol a evangelií církevního roku užíval *Velký katechismus* od P. Canisia a *Velká biblická dějeprava* od J. Schustera. Zvláštní pozornost byla věnována církevnímu roku, jeho svátkům a dobám, jednotlivým pravdám víry, jak se odrážely v liturgickém roce. Opakovala se biblická dějeprava a byly objasněny vnitřní souvislosti katechetického učiva a poučení z biblické dějepravy. Protože školskou novelou z roku 1883 došlo ke snížení školní povinnosti, bylo třeba učivo 7. a 8. ročníku dle možností probrat již v 6. ročníku.⁵³ V předpisech Olomouckého ordinariátu je biblická dějeprava uvedena jako výchozí látka v katechezi s odůvodněním: historické postavy Starého a Nového zákona mají vliv na utváření charakteru katechizandů – dítě se od Abraháma učí poslušnosti a přátelství, od Josefa Egyptského čistotě, smířlivosti a plnění povinností vůči rodičům.⁵⁴

Zavádění tzv. *Jednotného rakouského katechismu*⁵⁵ po roce 1894 se setkávalo na Moravě s odmítavým postojem, jak u katechetů, tak katechizandů.⁵⁶ Učitelé náboženství proto při výuce upřednostňovali dřívější Canisiův katechismus. Od roku 1898–99 platily předběžné učební osnovy, které vycházely ze zásady, že učivo má v každém ročníku obsahovat něco z katechismu, stejně tak jako z biblické dějepravy a liturgie. Musí se tak dít s ohledem na vývoj dítěte, např. v 1. třídě byly odvozovány základní pravdy víry z biblických událostí a před každým svátkem byla vysvětlena slavená památka. Podle této učební osnovy je na nižším stupni (1.–3. třída)

⁵³ Srov. NOVÁKOVÁ, *Dějiny katecheze a katechetiky v Čechách a na Moravě*, sv. 1, s. 82–83; HRONEK, *Katechetika*, s. 42.

⁵⁴ Srov. HRONEK, *Katechetika*, s. 126.

⁵⁵ Papež Kliment XIII. připomíná ve své encyklice *In Domino agro* z 14. června 1761, že jednotlivci nemohou rozhodovat o tom, jak se má vyučovat náboženství. Aby bylo dosaženo jednoty, je třeba jednoho pravidla pro všechny. V celé církevní provincii má být vyučováno náboženství podle jednotného katechismu. Srov. HRONEK, *Katechetika*, s. 40–41; NOVÁKOVÁ, *Dějiny katecheze a katechetiky v Čechách a na Moravě*, sv. 1, s. 79–80.

⁵⁶ Srov. *Malý katechismus katolického náboženství, Střední katechismus katolického náboženství, Veliký katechismus katolického náboženství*, Vídeň: Císařský královský školní knihosklad, 1899. Schválení obdržel na valné schůzi rakouských biskupů ve Vídni dne 9. dubna 1894.

Na Moravě propagoval výuku podle tohoto katechismu olomoucký arcibiskup František kardinál Bauer. Český překlad tohoto katechismu, práce dr. Antonína Podlahy, vychází v roce 1910 s titulem *Veliký katechismus katolického náboženství*. Srov. L. DŘÍMAL, *František Tomášek jako katecheta dětí a mládeže*, Olomouc: Maticе cyrilometodějská, 2002, s. 28.

12 let po jeho vzniku bylo mezi kněžími rozšířeno všeobecné přesvědčení o jeho nevhodnosti pro katechezi: „My vůbec katechismus neznáme, my mu nerozumíme, a proto dle katechismu nežijeme, což je největší pohromou náboženského života v Rakousku. Od prvního mládí náboženství skleslo na pouhý školní předmět, aniž by kdy vzrostlo v přesvědčení, ku křesťanskému světovému názoru. Sotva třetina žáků naučí se katechismu mechanicky, o nějakém však upotřebení učení katechismu v životě není ani řeči. Lid žije bez náboženského přesvědčení, bez živé víry.“ Viz J. STANĚK, „K otázce reformy katechismu,“ *Věstník Jednoty katolických duchovních diecése brněnské*, č. 9 (1910): 169–170. Výuka se zúžila na probírání a memorování katechismových otázek a odpovědí, které se vyznačovaly složitou větnou stavbou, dětem nesrozumitelnými výrazy, velkým množstvím historických údajů, dogmatických a morálních podrobností, a proto narážela u dětí na odpor. „Tak dítě již ve škole se odvrací znenáhla od náboženství. A co škola začala, to pak dodělá život: dostaví se nejprve náboženská lhostejnost a pak působením protináboženského tisku a spolků i zřejmé nepřátelství.“ Viz STANĚK, „K otázce reformy katechismu,“ *Věstník Jednoty katolických duchovních diecése brněnské*, č. 10–11 (1910): 193–196.

hlavním předmětem biblická dějeprava (ve 2. třídě také příprava na svátost pokání a eucharistie). Střední stupeň (4. a 5. třída) probírá *Střední katechismus*. Biblické události dokazují a potvrzují pravdy katechismu a osvětlují církevní rok. Na měšťanské škole byl probírán důkladněji a apologeticky *Střední katechismus* a biblická dějeprava. V posledním ročníku byly probírány církevní dějiny. V olomoucké arcidiecézi v roce 1899 měli žáci 2. třídy znát téměř celý *Malý katechismus*. Ve 3. třídě dostalo dítě do rukou *Biblickou dějepравu*, ve 4. roce školy *Střední katechismus*, který byl probrán během dvou let.⁵⁷

V poslední čtvrtině 19. století napsal dr. Jan Doležal, katecheta z Moravské Ostavy, *Katolický katechismus čili Výklad katolického náboženství pro národní školy*, který vyšel roku 1876.⁵⁸ Doležal je též autorem původní české dějeprawy *Biblická dějeprava pro žáky škol obecných*, vydané roku 1883, která se u katechetů těšila značné oblibě.⁵⁹ Během tří let bylo prodáno 80 000 exemplářů. Byl také vytištěn výťah pod názvem *Malá biblická dějeprava* pro žáky národních škol se 40 obrázky.⁶⁰

ZÁVĚR

Katecheze v 19. století je chápána jako duchovní správa žáků ve škole, tzn. činnost církve na půdě obecné a měšťanské školy.⁶¹ V této školní katechezi se uplatňoval tradiční styl, pocházející z osvícenství, podle kterého náboženství je jakýmsi souhrnem nauky, kterému se lze naučit nazpaměť jako násobilce, nebo souhrnem povinností vůči Bohu a církvi. Toto pojetí vedlo k vytvoření představy, která se hluboce zakořenila: s ukončením povinné školní docházky končí i povinná návštěva bohoslužeb a svátostný život.⁶²

Model školní katecheze z doby Rakouska-Uherska přetrval v adresátech a místech katecheze církve na Moravě v období první Československé republiky. I v nově vzniklém státu (28. října 1918), ve kterém byly školy od počátku důsledně laicizovány a prostředí státní školy se stalo pro katechezi nepříznivé, církev se nadále v katechezi zaměřovala zvláště na děti a mládež ve škole. O této skutečnosti svědčí katechetická praxe i literární dílo Václava Kubíčka, Františka Tomáška a Josefa Hronka, významných osobností dějin české katecheze a katechetiky v 1. polovině 20. století. V současnosti pak za projekci tohoto modelu můžeme považovat nedůsledné rozlišování obsahu a cíle katecheze a vyučování náboženství, uskutečňování katecheze dětí ve škole.

⁵⁷ Srov. NOVÁKOVÁ, *Dějiny katecheze a katechetiky v Čechách a na Moravě*, sv. 1, s. 83–84.

⁵⁸ Srov. HRONEK, *Katechetika*, s. 41; KOŠÁK, *Dějiny české katechetiky*, 1. díl, s. 302.

⁵⁹ Srov. KOŠÁK, *Dějiny české katechetiky*, 1. díl, s. 335.

⁶⁰ Srov. NOVÁKOVÁ, *Dějiny katecheze a katechetiky v Čechách a na Moravě*, sv. 1, s. 101; KOŠÁK, *Dějiny české katechetiky*, 1. díl, s. 257.

⁶¹ Srov. V. KUBÍČEK, „Duchovní správa školních dětí,“ *Věstník Jednot duchovenských brněnské a olomoucké*, č. 7–8 (1927): příloha: Universitní extenze z pastorálky na Cyrillo-Methodějské fakultě bohosvědné v Olomouci, dne 19. a 20. dubna 1927, s. 3–4.

⁶² Srov. DŘÍMAL, *Katecheze jako činnost společenství Církve*, s. 15–19.

The Catechesis of the Church in Moravia in the period of the Austro-Hungarian Monarchy

Key words: Catechesis; Process of the school catechesis; Catechism; Biblical history

Abstract: The article deals with the history of the catechesis of the Roman Catholic Church in Moravia in the historical context of the Church and of the political, social and cultural transformations of the Czech nation in the period of the Austro-Hungarian Monarchy. The catechesis was aimed at children and young people and realized in the school environment. In the school system the catechesis delivered in the traditional style, coming from the Enlightenment, persisted, according to which religion was looked upon and taught as an aggregate of doctrine which can be learned by heart (such as multiplication tables) and a set of duties towards God and the Church. This concept led to a perception that took deep roots: with the end of the compulsory school attendance the obligatory participation in the divine services and the sacramental life in general ended up as well.